

ארי יצחק שבט
arishvat@gmail.com
פל' 0506756729
ראש מדרשת ת"ל אורות,
מכללת אורות ישראל
הופיע ב"המעין" מח (ג), ניסן תשס"ח, עמ' 43-56

השפעתם של אסונות שתלו בעבירה על צוואת ר' יהודה

מבין הסעיפים הרבים של צוואת ר' יהודה החסיד,¹ קיימת תופעה מעניינת שבחלק מהאזהרות נוהגים רבים להקפיד ביותר אפילו במקרה של ספיק-ספיקא ועד כדי דחיית מצוות אחרות,² לעומת סעיפים אחרים שאפילו באותה קהילה, לא חוששים כלל.³ בתעודות שנביא, נראה שמלכתחילה לא חששו לדברי ריה"ח, אך בעקבות אסון שתלו באותה אי-הקפדה, השתנתה התחושה. הסברה אומרת שלא היינו צריכים להתייחס כל כך לקבוצת אזהרות שלא מעט מהן **סותרות** את המקורות⁴ וכל שכן כשהן באות על חשבון מצוה אחרת. כל זה, עד שמשתכנע הרב או הציבור, שיש "קבלות" לאותה קבלה. ברצוננו לבחון את אותם אסונות ולמדוד את מידת השפעתם, שמא ההקפדה המיוחדת באותם סעיפים, נובעת מאותם "מעשים שהיר".

א. קשר תכיפות המעשה לאסון

לפעמים, **תכיפות האסון לדיון** היא שהפיעה במפורש על הדנים בנדון ועל סביבותיהם. לדוגמה, בספר צרור הכסף, דחה ר"א גאטיניו מסברה את דברי הר"י פילוסוף⁵ שהתיר לנתן תנור (סעיף מט'⁶) למען דבר מצוה (כדי לבנות שם בית תלמוד לבנו), והוסיף שלאחר ההיתר של הבית דוד, **תוך שלשים יום נפטר** בעל הבית ההוא (לפי עיקרי הד"ט, הבן הוא שנפטר,⁷ אך משתמע מר"א אלקלעי⁸ שהרב בית דוד בעצמו, הוא שנפטר!). החיד"א השתכנע, "ולכן יש להחמיר גם בנ"ד".⁹

¹ בכת"י מינכן, המאוחרת, שהוא גם כעין אוסף מכמעט כל כתבי היד האחרים, מופיעים 77 סעיפים. לביור מקיף בניסוח המקורי והתוספות המאוחרות, עיין בהרחבה במאמרנו "צוואת ר' יהודה החסיד - השוואת מהדורות קדומות וכתבי היד", טללי אורות י (תשס"ב), (להלן: **השוואת מהדורות**) עמ' 152-82.

² עיין למשל להלן בהערות 10, 25, 27. זה כפתגם העממי המובא בספר טעמי המנהגים, ע' תב, "אילו היו נכתבות עשרת הדברות בצוואת ר' יהודה החסיד היו נזהרים בהן ביותר." לעומת שיטתו הידועה של הנודע ביהודה, מהד"ת אה"ע עט, הסוברת שהצוואה מיועדת למשפחתו, עיין במאמרנו "צוואת ר' יהודה החסיד - האם נכתב עבור הציבור הרחב או לזרעו?", סיני קלג (טבת-אדר, תשס"ד) עמ' קצט-רז, שהוכחנו בע"ה, שחוץ מהסעיפים המצוינים "לזרעו" בלבד, התכוון ריה"ח מצדו, **שלכתחילה** יקפידו כולם לקיים את האזהרות שבצוואה, כלשון כת"י אוקספורד-בודלי Opp. 337, משנת קמ"ג/1382, (הקדום ביותר שמתוארך), "אלו ל"א צוואת שצויה רבינו יהודה החסיד **לכל העולם** לכל הפחות לזרעו לקיימם". כן מוכח מ"כותרות הייעוד" שבראש רוב כתה"י, וכך מוכח גם מדברי תלמידו ר' אלעזר, בעל ספר הרוקח, סעי' שטז. כך מכריעים גם השו"ע והרמ"א, למשל יו"ד שסב, ו; שם, יא, ד; שם, רסה, יא.

³ עיין למשל בחיד"א יוסף אומץ לו, ובחיים שאל ח"א כג, שמוזכר שראה שמקפידים רק **בחלק** מצוואות ריה"ח, וכן ברשימות הזבחי צדק, יו"ד קטז, פא, ובכף החיים, שם, וביעלוז חסידים לר"א פאפו, כולם משמיטים חלק מהצוואות, גם מבין אלה שוודאי היו בגרסאות שלפניהם. ר"ח מצאנו, דברי חיים אה"ע סי' ח, ובעל האגרות משה, חה"ע ח"א, ד, מעידים שקיים חשש מיוחד לגבי הסעיפים המובאים גם בכתבי האר"י ובספר משנת חסידים. ההקפדה בחלק מהסעיפים מובאת גם בספר קוראי שמו, עמ' 247-248 בשם הגר"א נבנצאל והגר"א שפירא. כך עולה גם מדברי הש"ע והרמ"א שהזכרנו בסעיף הקודם, שמביאים רק חלק קטן מצוואת ריה"ח.

⁴ לא פחות מ-16 (!) מהאזהרות סותרות את התלמוד. בדרך כלל, הסתירה היא בזה שריה"ח אוסר את המותר אלא אם כן מצוין אחרת: אין להניח קבר פתוח (ב) סותרת סנהדרין כז, א; לפתוח את אצבעות המת (ז) - המנהג דווקא לסגור ע"פ ירושי' כלאים פ"ט ה"ד; אין לקבל דבר מהמת בחלום (יג) סותרת ברכות נו, ב; לא ישא בת אחותו (כב) - ביבמות סב, א נחשב למצוה; לא ישא כששמו כשם חמיו (כג), סותרת סוטה י, ב ומנחות כט, ב; לא ישא כששמות המחונתים זהים (כד) סותרת ברכות מב, א; לא יינשאו שני אחים לשתי אחיות (כה) סותרת ברכות מד, א; לא ישא אחות אשתו לאחר פטירתה (כו) סותרת מועד קטן כג, א; לא יינשאו שתי אחיות לאב ובנו (כז) סותרת כתובות נב, ב; לא יינשאו אח ואחות חורגים (כט) סותרת סוטה מג, ב; לא יחזור לביתו אם שכח דבר מה (לח) סותרת ברכות נג, ב; לקצוץ אילן המניב פרי פעמיים בשנה (מד) - סותרת איסור בל תשחית, עיין מכות כב, א; אין להטמין באדמה (מו) - סותרת עצת התלמוד ב"מ מב, א; לשחוט תרנגולת שקראה כתרנגול (נ) סותרת איסור דרכי האמורי, שבת סז, ב; לא יושיב תרנגולת על ביצים לגדל אפרוחים (נג) סותרת פסחים נה, ב; לא יקרא לבניו בשמות: אברהם יצחק ויעקב (עג), סותרת בראשית רבה, מט, א.

⁵ בית דוד, סלוניקה, ת"ק/1740, יו"ד נו.

⁶ ציינו את מספור האזהרות בסוגריים ע"פ הסדר שהביא ר"ר מרגליות בראש מהדורתו של ספר חסידים, הוצ' מוסד הרב קוק, רק משום שהוא המצוי ביותר בין המהדורות הנדפסות.

⁷ עיין הערה 9.

⁸ זכור לאברהם ח"ג, יו"ד אות ס, קפט, "דהרב ב"ד התייר הלכה למעשה וכעבור ל' נפטר לב"ע במיתה חטופה". וכן כתב במפורש במהרש"ם, עיין בהערה 11.

⁹ שו"ת יוסף אומץ סי' לו. נלע"ד שחששו הגדול, יחסי, של החיד"א לדברי ריה"ח כפי שעולה מפירושו ברית עולם (הוא הראשון לחבר פירוש רצוף על ספר חסידים!) גם הושפע על ידי זיהויו המקורי של ריה"ח כר' יהודה מפארי"ש, אחד מבעלי

הר"ד טירני כתב שניתן מסברא לדחות את דברי המקפידים, ולהתיר במקום מצוה ש"שומר מצוה לא ידע דבר רע". בכל זאת, הוא מוסיף, הרי כל אזהרותיו של ריה"ח מזיווגים מסוימים (כב-לא), או מלהיות סנדק פעמיים לאותה משפחה (לה), הן תמיד במקום מצוה, אך על דעת כן אסרם ריה"ח! על כן הוא הורה: "דכל כי האי מלתא, כל עוד שאתה מרבה ספקות וספקי ספקות, אין בהן כדי שביעה להקל", נגד הסכנה המוכחת מאותה "מעשה שהיה".¹⁰

מעיד המהרש"ם שהיה עד לסיפור דומה, "בהיותי רב בעיר יאזלוויץ עיני ראו באחד שנתן קצת ממקום התנור לצורך הרחבת בית המדרש ובעת גמר הבנין עמד על גבי המקום ההוא ונחלש פתאום בחולי... שקורין לעהמונג (שיתוק, א.ש.) ומת מחולי זה רח"ל. לכן שומר נפשו ירחק מזה".¹¹ הרי הוא מדגיש שלמרות הכלל ששלוחי מצוה אינם ניזוקין, בעקבות המעשה שהיה לפניו, זה הביא אותו ("ולכן") להקפדה מיוחדת באזהרה זו, אפילו במקום מצוה אחרת.

נשים לב שההתייחסות בהרחבה לאסון שבא בעקבות ההיתר של בעל הבית דוד, בספרים צרור הכסף, יוסף אומץ, זכר דוד,¹² עיקרי הד"ט, זכור לאברהם, כתר תורה,¹³ מהרש"ם, ורבים אחרים, מעידה שהאסון השפיע על כל הרבנים הללו ועל מסכנותיהם למעשה.

כבר מצאנו חלק מצוואות ריה"ח בספרי רבני איזמיר, ר"ח בנבנשטי, בעל הכנסת הגדולה,¹⁴ וחשש גדול במיוחד אצל הרב אליהו כהן, בעל שבט המוסר.¹⁵ בכל זאת, מעיד הרב יהושע ארדיטי מאיזמיר, שלא הקפידו בעירו מלשאת אשה ששם אביה כשמו (כג) אלא אם כן מדובר בג' דורות של אותו שם.¹⁶ אך בימיו אירעה שבשידוך של "רב עצום",¹⁷ תכף נחלה החתן ותלו הדבר משום שעבר על אזהרה זו. מאז, הוא מעיד, התפשטה ההקפדה, עד כדי כך שלפעמים מפסידים כסף רב כדי להפסיק שידוך אם מתברר שעברו על הצוואה.¹⁸ תיעוד זה מעניין במיוחד, כי מצד אחד הוא מעיד שבתקופתם באיזמיר, בשלב ראשון הקהילה, ואפילו אותו רב חשוב, לא הקפידו במצב מסוים, אך לאחר אותה אסון, או לאחר שהרב העיר על כך, ההקפדה היא גדולה.

על אותה אזהרה, כותב רב העיר באותה תקופה, הרב חיים פלאג'י: "גם אני בעוניי ראיתי הרבה מאד בעירנו זאת (איזמיר, א.ש.) אנשים שהיה שמם כשם חמיהם ולא הצליחו הן במיתה בר מינן, הן בעוני, הן בלא בנים". הוא אף מפרט שם בצורה ממשית ביותר, **שלוש, נלקה החתן**, ובמעט מקרים הגיע הנזק לחמיו.¹⁹ האסונות שראה הביאו את רח"פ להרחיב ולאסור מקרים שאינם מפורשים בצוואה. למשל הוא מוסיף שיש להחמיר אם לחתן וחמיו יש אפילו כינוי משותף משום **שראה** כמה פעמים כשהקילו בזה לא הצליחו.²⁰

עוד מצאנו אצל רח"פ עדות לאסון מחריד שהביאו להחמיר שלא ישאו שני אחים שתי אחיות (כה), אפילו אם הן רק **חצי-אחיות** (מאחת מההורים) "וכבר ראיתי בעיני... קודם שנכתב השני לחופה, מת אחיו שנשא מקודם, רח"ל".²¹ יתכן ואותם אסונות השפיעו גם על הציבור הרחב באיזמיר, כפי שמעיד הרח"פ ש"רבים שאלו ממני" אם מותר להתחתן כששם הכלה כשם אמה (כג) אפילו אחרי **שנפטרה**.²²

התוס'. גם לאחר שחזר בו במהדורה המאוחרת של "שם הגדולים", מערכת הגדולים, נשארת ההערכה, כנראה גם בעקבות המעשה שהיה".

¹⁰ עיקרי הד"ט, יו"ד יד, ב, מובא גם בזכור לאברהם ח"ג, יו"ד אות ס, סקפ"ט.

¹¹ הגהות המהרש"ם על צוואת ריה"ח, בראש ספר חסידים, מהד' מוסד הרב קוק, סי' מט.

¹² לרי' דוד זכות, איטליה, תקצ"ז, ע' תקכח.

¹³ עיין להלן בהערה 37.

¹⁴ רבה של איזמיר משנת תט"ו, יו"ד קטז, לא ידור ג' בעלי בתים ששםם זהה בבית אחד (לד); שם, ששב, לא להניח את המת במקום שעשו הטהרה (י); שם, קעט, לא יבנה בית אבנים (טז); אה"ע סב, לא יתחתן פעמיים עם חבירו (כח). אמנם, לעומת החמרתו בצוואות הללו, הקל בעל הכנה"ג לשאת אשה ששמה כשם חמותה (כג) אלא אם כן מדובר על אותו שם במשך שלשה דורות, כפי שמובא בספר חסידים (כנה"ג יו"ד קטז).

¹⁵ נפטר תפ"ט, שלא יבנה אדם ביתו גבוה מביהכ"נ (יט), מדרש תלפיות, ענף בית הכנסת), ושי"כל הבוכה על המת יותר מדי על מת אחר יבכה" (טו, שם, ענף בכיה). **למרות ששני העניינים הללו מופיעים בש"ס, רמב"ם וש"ע, מציין הרב שמקורו בצוואת ר' יהודה החסיד!** הדבר מעיד על הערכה וסמכות מיוחדת הקיימת לצוואה. ש' עקשטיין, תולדות חב"ד, ע' 61, תולה את דרכו של רא"כ להטיף לסיגופים ועימויים מיסטיים, כתגובת תיקון עצמי בעקבות אסון השבתאות שהתחילה שם באיזמיר. עקשטיין אינו עומד על הערכתו וזיקתו של ר"א כהן לריה"ח והדמיון בינו לבין גישת חסידי אשכנז.

¹⁶ כפי שמופיע בספר חסידים סי' תעז, וסברו שאין הבדל בין מש"כ שם לבין הצוואה.

¹⁷ התואר המפליג מרמז שתלו את האסון בצוואה משום גדלותו של הרב שאחרת, לא יתכן ש"מגיע לוי" עונש כזה.

¹⁸ חינה וחסדא, ח"ב ע' רכה, מובא בשדי חמד ח"ז, ע' 17 (רי"י ארדיטי נולד תקע"ט. המעשה מובא גם ביפה ללב לרי' יצחק פלאג'י, ח"ו, עמ' מו ו-מט).

¹⁹ מנוי כאב בית הדין בשנת תקצ"ז, רוח חיים, אה"ע סב, יג. ספרו נדפס בשנת תרל"ז, אך כנראה כוונתו לזיווגים שהתחתנו לפני אותו מקרה שעולה מדברי בנו, ר' יצחק פלאג'י, יפה ללב, עיין הערות 17-18.

²⁰ רוח חיים אה"ע סב, יח.

²¹ רוח חיים אה"ע סב, ד. שמא תשאל, והרי האח הראשון השיא את אשתו בהיתר ולמה נענש? אלא שהיא הנותנת, שכשמדובר באזהרות מסכנה שאינם גזרות מדרבנן, לא מדובר במישור ההגיוני של ענישה. מטעם זה עצמו, הם כל כך מפחידים בעיני רבים מהציבור.

²² רוח חיים אה"ע סב, טז.

קשה להניח שכל האסונות שהזכיר הר"ח פלאג' היו רק לאחר אותו אסון שהביא ר' יהושע ארדיטי ובנו הרב יצחק פלאג'. אלא שכנראה אי-הצלחתם לא הייתה בולטת כמו אותו אסון שנזכר, ואולי משום שמדובר ברב גדול. על כל פנים, מציין בנו, שבדורו, כבר מקפידים כששמו כחמיו וכששמה כחמותה ולא רק בג' דורות.²³

נדגיש שאותו ר"ח פלאג' הוא מבין המחמירים ביותר בצוואת ריה"ח בכל הדורות. למשל, מביא בנו בשמו, שאפילו בדיעבד, אם כבר נשאו הזוג בניגוד לצוואה, יש אומרים שצריכים להתגרש!²⁴ ובמקום אחר: "אנן בדין ראינו להחמיר בכל צואות ריה"ח כי העובר עליהם לא ינקה ממיטה ועוני ח'".²⁵ הוא מחמיר אפילו בספיק ספיקא משום שמדובר בסכנה שחמירה מאיסורא,²⁶ ומעיד גם בנו, ר' אברהם, שסירב אביו להתיר שידוך שהיו שם **שבעה** טעמים להתיר, משום חרדה מצוואת ריה"ח.²⁷

אמנם, באופן כללי דרך פסיקתו של הרב חיים פלאג' היא להחמיר,²⁸ כפי הנראה, רגישותו להקפיד במיוחד בצוואת ריה"ח, תלויה אף היא באסונות אחרים שעברו על קהילתו: "אל תהא מיקל בצוואת ריה"ח זיע"א בשום צד, כי רוב שמתו בשנת תקצ"ב ובשנת תקצ"ז היו **ממה שעברו על הצוואות**".²⁹ במקום אחר, מפרט הר"ח פלאג' שבשנתיים הללו היו מגפות כולרה בעירו.³⁰ בנו, הרב יצחק, מפרט דוגמה אחת, כנראה מני רבות מאותה שנה "ראיתי בעיני בשנת תקצ"ז ליצירה שהיה דבר בעיר ... ויצא חצי העיר בגולה ויתר לבתים שמחוץ לעיר, ובכללם ג' שהיו דרים בבית א' ששמותיהם אחד (=זהים, לד' 21) אירע שא' ניגף תכף והלך משם ונתרפא ועמד, ושוב ניגף הב' ויוציאו ויוליכוהו במיטה לעיר אל ביתו וימות רח"ל, והיה הנשאר לפליטה גדול שבכולם שיחיה לעד לעולם".³²

ראינו שהאסונות דרבנו את הר"ח פלאג' להורות על הקפדה לא רק **בכל** סעיפי הצוואה אלא אפילו **להרחיב** את אותה אזהרה לאסור גם מה שנגד "רוח" הצוואה. אך מה שמעיד בנו לגבי הנוהג בציבור הרחב הוא שהאסון הביא להקפדה **באותו סעיף** שלפני כן לא נהגו להקפיד בשמות זהים אלא בג' דורות.

כך מצאנו גם אצל בעל הזבחי צדק המציין שלעומת מה שמקפידים באזהרה לא לשאת אשה ששמה כשם אמו של החתן משום ש"יש שנשאו ולא השגיחו בזה ולא הצליחו בזיווגם",³³ בזיווגים של שני ילדי פלוני לשני ילדי אלמוני (כה, כח), "**לא ראינו** ח'ו שיצא ממנה תקלה, אלא אדרבא, הצליחו בזיווגם".³⁴ הרי גם לדעתו, מבחן המציאות של סכנה, היא מה שקובע את המנהג.³⁵ כך הוא כותב גם שאין לנתן תנור אך מוסיף "ראיתי שכמה בני אדם שעשו תנאי (=מראש שבונים את התנור על מנת לנתצו, א.ש.) והצליחו" (מט).³⁶

מצאנו עדות מפורטת נוספת אצל החיד"א "אני הצעיר ראיתי מעשים שלא הצליחו בזיווגם. ואתיא מכללא אחת היתה שאמר אביה שאינו חש לזה ולא היו ימים מועטים שמת החתן בקצרות שנים והכלה אזלא ומדלדלא ושוב נשאת ונתגרשה ומתה בחוסר כל וזרע אין לה, רחמנא ליצלן".³⁷ מצאנו גם סיפורים על אודות הרבנים עצמם שלא הקפידו באיזו אזהרה מן הצוואה ותלו בכך את אסונם. למשל, הרב אברהם בינג, אב"ד של וירצבורג, שחיתן שני בניו לשתי אחיות, ובדרך חזרה מחתונת הצעיר, נפל מהעגלה ונמחצה ידו. הוא מיד אמר: "זוהי סטירה מר' יהודה החסיד".³⁸ הדבר מעיד שגם לאחר שהתיר, החשש נשאר אצלו במודעות.

²³ יפה ללב ח"ו, אה"ע מח.

²⁴ יפה ללב ח"ו, אה"ע סב, יא.

²⁵ שו"ת חיים ביד, כד. ועיין צוואה מחיים, אות ל, ע' כא, ע"פ עדות בנו ר' אברהם.

²⁶ רוח חיים, אה"ע סב, טו.

²⁷ שם, יז.

²⁸ ש' עקשטיין, תולדות החבי"ף, ע' 198.

²⁹ תוכחת חיים, במדבר ע' ק. נציין שהוא נמנה באותה שנה, תקצ"ב לאב בית הדין באיזמיר.

³⁰ תוכחת חיים, לך לך ע' סד. עיין גם אצל ר"ש עקשטיין, תולדות החבי"ף, עמ' 11, הערה 60 לרשימת מגפות הכולרה

באותן שנים.

³¹ אמנם, אזהרה זו איננה מופיעה באף כת"י או דפו"י, רק בכת"י מינכן המאוחר, הכולל כמעט כל מה שיוחס אי-

פעם לצוואה, עיין בהערה 1. ברם היא מופיעה בכל המהדורות שנדפסו בדורות האחרונים (אך בלי העיקר, "ששמש

אחד"). המקור הוא בספר חסידים, סי' תעז.

³² יפה ללב ח"ג, יו"ד קיו אות ד בקוני אחרון.

³³ זבחי צדק, יו"ד קטז, פא.

³⁴ שם. עיין בהערה 86.

³⁵ בתשובה לשאלתי בע"פ בשנת תשס"ב, ענה הגר"מ אליהו שליט"א שעל הספרדים להקפיד רק במה שמקפיד בעל

הזבחי צדק, עיין למעלה בהערה 33. מעניין לציין שלא כל מה שהביא הזבחי צדק מובא בכף החיים יו"ד, שם (למשל

שלא ימשוח נעליו ביום שיוצא לדרך, לט), ולא כל מה שהובא בכף החיים מובא בזב"צ.

³⁶ זבחי צדק, יו"ד קטז, עו.

³⁷ שו"ת יוסף אומץ סימן לו

³⁸ נפטר תר"א, מובא בשו"ת מלמד להועיל, אה"ע יט, מספר זכרון אברהם.

בספר יד אפרים מובא שהגאון בעל ה"שמן רוקח" השיא את שתי בנותיו לשני בני הגה"צ אב"ד דסאלאש, ואחד מהזוגות התגרשו (דבר לא מצוי, ובוודאי בימיהם, בנישואין בין שני רבנים חשובים), ותלו הדבר בעבירה על הצוואה.³⁹ עוד מסופר על הרב יעקב קנייבסקי, המכונה ה"שטייפלר", שאמר להוסיף שם לכלה ששמה כשם חמותה. לימים, נחלה החתן בסרטון, ותלה הרב את האסון בכך שבפועל לא השתמשו בשם החדש. התחילו להשתמש, ואכן נתרפא החתן.⁴⁰

ג. הוכחה מתדירות התופעה

חלק מהרבנים הזכירו שהאסונות מופיעים באחוזים גבוהים ביותר שאי אפשר להתעלם מהם. למשל, האדמו"ר מקומרנא מרחיק לכת לומר "מימינו לא ראינו שיצליח מי שעבר על דבריו".⁴¹ מספר הר"ח קנייבסקי (בן אחותו של החזון-איש) שיעץ החזו"א לזוג אחד לא להשתדך משום חשש לצוואת ריה"ח, אך הם העדיפו להסתמך על המתירים. לאחר שזיווגם לא עלה יפה, אמר להם החזו"א, שברור שהוא לא התכוון שזה אסור, אלא שראה ריה"ח ברוח קדשו שכל השידוכים בנסיבות הללו אינם עולים יפה, ומה שייך להקל בזה?⁴² להערכת הרב חיים ישעיהו הלברסברג, "רואים בחוש שעל פי רוב אין הצלחה בזווגים אלו", ועונשם "קשה לבנים ולשלום ח"ו, ולפעמים יותר ח"ו...".⁴³ כך מוזכר בשם הרב יחזקאל אברמסקי, שלא דיבר על רוב הזוגות שעברו על הצוואה, אלא שרוב (!) הגיטין שסידר בבית דינו היו לאותם שלא השגיחו ועברו על צוואת ריה"ח.⁴⁴ גם בדורנו, אמר לי הראש"ל הרב אליהו בקשי-דורון, שבמשך שנותיו הרבים בבתי הדין, זה בולט שהגירושין אצל זוגות שעברו על צוואת ריה"ח הם ללא ספק באחוזים הרבה מעל הממוצע.⁴⁵

בנוסף למקרים הספציפיים וההתרשמויות לגבי האחוזים, רבנים אחרים ציינו את התרשמותם בסגנון יותר כללי בלי לפרט את המעשים שראו. למשל בעל כנה"ג: "ראינו רבים... (שלא עלה זיווגם יפה" כשנשא שני אחים לשתי אחיות או אח ואחות לאח ואחות).⁴⁶ או כששם כלתו כשם אמו, מביא הר"ד פרדו ש"עובדות שמענו שנענשו".⁴⁷ הרח"י הלברסברג מעיד בנוגע לסעיף אחר, "והנה אנו רואים שאם אדם קורא את בנו בשם אחיו (שנפטר בגיל צעיר)⁴⁸... גם זה אינו עולה יפה".⁴⁹ הוא אינו מציין כמה מקרים כאלה הוא ראה או באיזה אחוזים. בדומה לכך, מביא הלבוש שכל המתקשה על המת יותר מדי, יבכה על מת אחר (טו). למרות שהוא מציין שמקורו בחז"ל ולא בצוואת ריה"ח, הוא מוסיף תוקף להקפדתו כי בפועל "כן ראו הרבה מעשים".⁵⁰

חלק מזכירים אסונות באופן אף יותר כללי לעברייני כלל האזהרות, מבלי לפרט אפילו לאיזה סעיפים מתכוונים. למשל, הרב אליהו חזן מאלכסנדריה "רבים עברו ונענשו".⁵¹ וז"ל הר"מ כלפון מג'רבה, "וכן אני הצעיר ידעתי כמה ענינים באלו שלא חשו לצוואת רבינו יהודה החסיד ז"ל ונתחרטו הרבה רח"ל".⁵² כמובן, כמה שהעדויות היא יותר כללית, היא פחות משכנעת מאשר המקרים היותר מפורטים שהזכרנו.

³⁹ הרב אפרים ביליצר הי"ד, יד אפרים, על צוואת ריה"ח, סעי' כה.

⁴⁰ ארחות רבנו, ע' רעו.

⁴¹ זהר חי, נדפס תרל"ה, פ' משפטים, ע' קלג, מובא ע"י ר"ר מרגליות בהקדמתו "תולדות ריה"ח", מהד' מוסד הרב קוק, ע' ו, הערה נ.

⁴² פאר הדור, ח"ד ע' צא, הערה 92.

⁴³ כתר תורה, לובלין, תרס"א, ע' נה, הוא מח"ס מסגרת השלחן על הקצש"ע.

⁴⁴ מובא ע"י רי"ח סופר, אור משה על מס' קידושין, ע' 18.

⁴⁵ בשיחה בע"פ, אלול, תשס"א.

⁴⁶ כנה"ג אה"ע סב, הגב"י ד.

⁴⁷ מזמור לדוד קטז, מובא בשדי חמד, מערי' חתן וכלה ח"ז, ע' 17 במהד' ניו יורק, תשכ"ז.

⁴⁸ המנהג האשכנזי הנפוץ הזה מוזכר רק בצוואה באחד מהגרסאות בכתב יד מינכן (סעי' יד) שהוא המאוחר והפחות אמין (עיי' מה שכתבנו על כת"י מינכן בהשוואת מהדורות, הנזכר למעלה בהערה 1, עמ' 101-102). שם מופיע: "וגם איש מזרעו אינם רגילים (סגנון יחידאי שאינו מופיע באף סעיף באף כת"י אחר) לקרות שם ילדיהן אחר בנם (החל) [המת]". אמנם, קיימת ראייה למנהג זה מספר חסידים ס"י תעז: "וכן אם מתה לאדם בתו וילדה לו אשתו בת אחרת, אם הראשונה הניחה בן או בת אז יקרא פעם שניה בשם המתה... ואם אין לה זרע לא יקרא השניה בשם המתה." וכן בסי' רמד: "שהשם גורם לטובה או לרעה. לטובה - יש אדם שכל הנקראים בשמו יצליחו... ויש... להיפך". על כן נראה שמקור המנהג הוא בספר חסידים ולא בצוואת ריה"ח. עיי' מה שהרחבנו על סעיף זה בהשוואת מהדורות, הנזכר למעלה בהערה 1, הערות 256-263.

⁴⁹ כתר תורה, ע' נה.

⁵⁰ לבוש יו"ד שצד, א, המקור בחז"ל במו"ק כז, ב.

⁵¹ שו"ת תעלומות לב, תרל"ט, ח"א יו"ד יט, מובא באור משה, ע' 11.

⁵² שו"ת שואל ונשאל ח"א, אה"ע יג, תאריך התשובה תרפ"ה.

ג. בדורנו

בנוסף לדברי הרב יחזקאל אברמסקי, החזון-איש, השטייפלר, והר"א בקשי-דורון שהבאנו למעלה, הרב אליעזר ולדינברג בעל הציץ אליעזר, העיד אף הוא לגבי שידוך ב' אחים לב' אחיות, "וכן ראינו גם אנו **בעינינו כמה וכמה** מקרים שלא הצליחו אצל גדולים ואצל פשוטי עם" גם בדורנו.⁵³

בדומה לכך, הרב יעקב חיים סופר, ראש ישיבת כף החיים (ע"ש סבו) בירושלים, מביא שכששמעו חכמים רבים שהוא הולך לחבר קונטרס על צוואת ריה"ח, הם עודדוהו באומרם שהציבור אינו ער למה ש**רבים** עברו ונענשו.⁵⁴

ד. תלייה רחוקה- כתשובה לצדיק ורע לו

בחלק מהסיפורים האישיים, לא מדווח מדוע תלו סבל מסוים בעבירה על צוואת ריה"ח, למרות שלא נראית תוצאה ישירה, לא קשר נסיבתי, וגם לא תכיפות זמנית, בין השניים. ממילא מקרים כאלה הם פחות משכנעים. למשל, האדמו"ר רב יקותיאל יהודה טיטלבוים מסיגט, כשסבל יסורים קשים לפני פטירתו, תלה זאת במה שהיה לו מקוה בביתו וחשש שיש בכך עבירה על צוואת ריה"ח שהזהיר מלקיים בית מרחץ בביתו (יח).⁵⁵ כמו כן, בעל הצמח צדק מחב"ד פרסם שהוא חיתן שניים מילדיו עם אותו חותן ולא חשש לצוואה.⁵⁶ ברם, **אחרים** טוענים שהוא נענש על כך, בלי לפרט מה העונש ולמה תולים אותו בעבירה על הצוואה.⁵⁷ יתכן שבמקרים האלה, התלייה בצוואה היא משום שהאדמו"רים נחשבים כצדיקים גמורים, ללא רבב, ומתאים יותר לתלות את סבלם בחוסר חומרה באזהרה מיסטית (אולי אף מורחבת) וכדומה, ולא בעבירה על איסור.

כך משתמע גם מדברי בעל השדי חמד הבאים: "וכמדומה לי שבהיותי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים, היה רב **מופלא** שם ובת היתה לו והשיאה לבחור בן תורה ויר"ש, והוא אחד מידידי נפשי וכעת רב מובהק ויר"ש ומתנהג **בחסידות**, והיה שמו כשמו ולא חשש בדבר, ונחלה **החותן**, והיה מדוכא ביסורין ותכהנה עיניו כל ימיו עד יום שנסתלק ... והיו תולין בזה, כך רשום בזכרוני אך לא אוכל להעיד בו בבירור".⁵⁸ אם כן, משמש הצוואה **כפתרון לשאלת "צדיק ורע לו"**?

ה. תקדימים לאסונות מהש"ס

הקשר בין העבירה לבין אסון שעלול לבוא בעקבותיה, כבר מופיע בחלק מהאזהרות אצל חז"ל. "כל המתקשה על מתו יותר מדאי - על מת אחר הוא בוכה".⁵⁹ "כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת לסוף חרבה, שנאמר 'לרומם את בית אלקנו ולהעמיד חרבותיו'".⁶⁰ כמו כן, מסופר בגמרא על אחד שבנו קיצץ עץ תאנה, והתחייב על כך בנפשו.⁶¹

עובדה זאת מיישבת שתי קושיות נפוצות על צוואת ריה"ח. שואלים כיצד אוסר ריה"ח דברים שהם מותרים במפורש בתלמוד?⁶² כמו כן שואלים מדוע הזהיר ריה"ח מדברים שכבר נזכרו כאסורים בגמרא או אפילו בתורה, כגון מלבכות על המת יותר מדי (טו), מלבנות בית גבוה מבית הכנסת המקומי (יט) או מלקצוץ עצי פרי (מה)?

אלא, כאמור, אם עיקר צוואת ריה"ח הוא לא לאסור אלא להזהיר מפני האסון, מובן הצורך גם לכללם בין שאר האיומים. אכן, זה בודאי לא מקרה שבשלושת הדוגמאות הללו, שלכאורה לא היה צורך לריה"ח להזכירן, מצאנו בתלמוד שמעבר לאיסור, יש גם סכנה לעברייין. על פי זה יש לומר שכשם שאין צורך לאסור את שלושת הדברים הללו, שאיסורם כבר מפורש בתלמוד, כך לא באה הצוואה לאסור דברים שהיתרם מפורש בתלמוד, אלא כל רצונו להזהיר מהסכנה שבשתי הקבוצות הללו.

כך מוכח גם מאזהרות אחרות כגון "לא ישאו שני אחים לשתי אחיות" (כה), שהקשו רבים על ריה"ח מהגמרא המספרת על שמונים זוגות אחים כהנים שנשאו שמונים זוגות אחיות כהנות.⁶³

⁵³ שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מט - קוני' אבן יעקב פרק יא, יא. אמנם, עיין מה שהבאנו למעלה בהערה 34.

⁵⁴ אור משה, המובא למעלה בהערה 44, ע' 3.

⁵⁵ יד אפרים, ע' מו. מובא גם בהדר חסידים על הצוואה, יח, בשם נכדו, האדמו"ר מסטמר הרב יואל טייטלבוים. נציין שגם בשו"ת אבני צדק יו"ד מה, חשש אותו אדמו"ר מסיגט מהצוואה שלא לקצץ עץ פרי המעולה בדמים יותר מפירות, למרות שמדגיח שמדינא מותר, "אי לדידי... שומר נפשו ירחק מזה".

⁵⁶ צמח צדק, פסקי דינים יו"ד קטז.

⁵⁷ ר' חיים שמעון דב, שבעים תמרים, פירוש על ספר חסידים, כח, מצטט מכתב מאביו.

⁵⁸ שדי חמד, מערכת חתן וכלה, ה, ח"ז ע' 20 במהד' ניו יורק, תשכ"ז.

⁵⁹ מועד קטן כז, ב.

⁶⁰ שבת יא, א.

⁶¹ בבא קמא צא, ב.

⁶² עיין למעלה בהערה 4.

⁶³ ברכות מד, א.

כאמור, ניתן להוכיח משם שמן הדין מותר, אך מסוף הסיפור, שכולם נתלו ביום אחד,⁶⁴ רואים שיש סכנה בדבר. כך גם במה שהקשו מבנות רב חסדא שנשאו שני אחים רמי בר חמא ומר עוקבא בר חמא,⁶⁵ ניתן שוב להוכיח, שמן הדין אין בכך איסור, אך מסוף הסיפור, שרמי בר חמא לא האריך ימים עמה,⁶⁶ רואים שהזיווג לא הצליח.

מצאנו מבין גדולי ההוראה שבדורנו שהלכו בכיוון זה לתרץ את הסתירות מהש"ס על אזהרות שונות של ריה"ח. למשל, החזון איש⁶⁷ והציץ אליעזר⁶⁸ הורו שצוואת ריה"ח איננה איסור ולא דין כי יש בהם דברים שהם נגד התלמוד, אך יש להיזהר מהם מאד כי גם אם מותר, הרי זה מסוכן. בעל ערוך השלח⁶⁹ והציץ אליעזר,⁷⁰ אף הרחיקו לכת **להתיר איסור אמירה לנכרי בשבת**, לבקש מהם לכסות קבר שהשאירו פתוח, משום סכנת העובר על צוואת ריה"ח (ב).

הרב וולדנברג מנסה להסביר את הסכנה לא רק במישור הנסתר אלא גם במישור המדעי שכבר ידוע לנו, או שעתיד להתגלות. למשל, למרות שמזכירים חז"ל שיש בכך מצוה, היום כבר ידוע על פי הגנטיקה, שלמרות מצוות חז"ל, זה לא בריא לשאת אחינית (כב). בדומה לכך, מזכיר הרב בעל פרי חדש בשם ספר בעלי חיים לאריסטו, שתרגולת המטילה ביצים פעמיים ביום (מג) מתה בגיל צעיר, "ועצה טובה קא משמע לך".⁷¹

1. רוב האסונות משכנעים את החוששים

ברם, שמנו לב שברוב המקרים שהזכרנו, לא מדובר על עבירה מפורשת על צוואת ריה"ח, אלא על מקרה של **ספק** הנוגע לנושא הצוואה אך קיים **מקום להתיר**. ריה"ח מזהיר מנתיצת תנור אפייה,⁷² אך השאלות שנידונו לפני האסון, היו כפי הנראה בתנורי חימום (בבית הכנסת), ועוד, במקום מצוה (לבנות בית מדרש), ויתכן שאף ריה"ח היה מתיר בכה"ג. רבים הבינו שמותר לשאת אשה ששמה כאמו או כששם אביה כשמו אלא אם יש גם סבתא או סבא שגם הם באותו שם, כמפורש בספר חסידים. ראינו שהסתפקו אם גם מקוה הוגדר כמרחץ, או אם אחים מאם שונה, נחשבים כאחים לעניין הצוואה? ראינו שהתירו לעצמם אם רק אחד משני השמות זהה, או רק הכינוי זהה, או כשהוסיפו שם אך לא השתמשו בו, או אם החמות כבר נפטרה, כי סברו שכבר אין בכך סכנה. מצאנו שהקילו באזהרה לקרוא ילד על שם אחיו שמת בגיל צעיר, אולי משום שאזהרה זאת כמעט ולא מופיעה בין כל כתבי היד, ואולי הייתה רק בגדר שמועה וכדומה!

כלומר, **רוב הגדול** של האסונות באו לאחר שכבר הסתפקו מראש, או שהתירו לעצמם או ששאלו שאלת רב שהתיר. ברם, בעקבות האסון שאירע, התחילו להרחיב את ההקפדה גם להימנע ממקרים המסתעפים וקרובים לצוואה, שלפני האסון היו בגדר ספק או בחזקת "בטוח", ועכשיו, עורערה החזקה.

לפי זה עולה ש**רוב האסונות** שתועדו בקהילות השונות, **לא היו הגורם להקפדה** בצוואת ריה"ח בכלל. אלא שמדובר באנשים או בקהילות שכבר חוששים מלכתחילה למה שכתוב בצוואה, אך לא בצורה קיצונית. רוב ה"מעשים שהיו", רק באו ו**שכנעו יותר את המשוכנעים למחצה!**

⁶⁴ איכה רבתי פ"ב ד"ה בלע ה', "תלינהו בחדא גופנא". תירוץ זו מובא בשו"ת זכרון יהודה, או"ח קצו ובשו"ת יביע אומר, ח"ד אה"ע י, אך בעץ יוסף שם הגרסה היא "**כללינהו** בחדא גופנא", כלומר שגרו כולם במקום בשם: גופנא. מעניין שלפי גירסה זו, עברו גם על צוואה לג, "אחים נשואים לא ידורו בעיר אחד".

⁶⁵ ברכות מד, א. ⁶⁶ בבא בתרא יב, ב וברכות מז, ב, ועיי"ש בדקדוקי סופרים ד"ה נח נפשיה דרמי בר חמא שיש גורסים "כשהוא ינוקא".

⁶⁷ פאר הדור, ח"ד ע"י צא הערה 92.

⁶⁸ שו"ת ציץ אליעזר, חט"ו, מד.

⁶⁹ ערוך השלחן, יו"ד שלט, ה.

⁷⁰ שו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל פ"ל.

⁷¹ פרי חדש, יו"ד פו.

⁷² כך מפורש בכמעט כל כתבי היד והדפוסים, חוץ מאשר כתי"י אוקספורד, שהזכרנו למעלה בהערה 2, ודפו"ר סביוטה שי"א, שסגנונם לקצר, עיין על אודותם במאמרי השוואת מהדורות, המוזכר בהערה 1, עמ' 94 ו-97.

ברצוננו להציע שאולי לזה התכוון החתם סופר שהחיל על צוואת ריה"ח את הכלל "מאן דקפיד קפיד עמיה"⁷³. אם אתה כבר מקפיד, יתכן ובעקבות כך תתחיל לתלות כל מיני אסונות וחצי אסונות בצוואה, גם בכל מיני נושאים הדומים למה שכבר מוזכר, והדומים לדומים... ואין לדבר סוף. הרי אם החרדה נמצאת לפחות בתת-ההכרה, קשה "להוציא" עד שיעשה מעשה שירגייע. ואכן, לפי מסורת אחת, שינה החת"ס את שם חתנו רק לאחר שחששו לחייו בעקבות **חלומות** רעים שחלמו.⁷⁴

ז. לא כולם חוששים בעקבות האסונות

בנוסף לעובדה שרבים אינם חוששים כלל לצוואת ריה"ח, גם מבין אלה החוששים, לא כולם ממהרים לתלות את האסון המזדמן לעבירה בצוואה. לעומת מה שהבאנו עד כה, מצאנו גם להפך, שלמרות ה"מעשים שהיו", לא הקפידו כל הציבור. כבר הזכרנו את דברי החיד"א,⁷⁵ "אני הצעיר ראיתי מעשים שלא הצליחו בזיווגם. ואתיא מכללא אחת היתה שאמר אביה שאינו חש לזה...". יחד עם תיעוד האסונות, מגלה החיד"א דרך אגב, שלמרות הכל, "רבים לא חשו".⁷⁶

יותר מזה מצאנו אצל האדמו"ר מצאנז האחרון, הרב יקותיאל יהודה הברשטס (נפטר בקרית צאנז שבנתניה בשנת תשנ"ה), שמספר שחמיו, בעל העצי חיים, לקח לחתן את הרה"ג הקדוש מסלאטפינא הי"ד, למרות ששמות שניהם "חיים". גם לאחר שנפטרה בתו, לא רק שלא תלו את האסון בעבירה על צוואת ריה"ח, אלא שהוא אף חזר והשיא לחתנו האלמן את בתו השנייה (עבירה על אזהרה אחרת, כו- "לא ישא אדם שתי אחיות זו אחר זו!") ולא הקשיב כלל לחששותיו של הרב הברשטס, למרות שכבר איתרע מזלו.⁷⁷

מצאנו גם בדיעבד, כשבעקבות הייסורים חושבים השואלים לתלות את סבליהם בעבירה על הצוואה או הצוואה ה"מורחבת", ודווקא הרב מורה להם שאין לקשר. למשל, מקרה שאשה חוששת שמחלתה היא עונש משום שלבעלה וגם חתנה קוראים שמואל, אך הצמח צדק מניח את דעתה לא לקשר בין השניים.⁷⁸

בכלל, אולי צודק הרב אריה בולחובר, אחד מהמקילים ביותר בצוואה, שטוען שהאסונות פוקדים רק "אחד מיני אלף".⁷⁹ יתירה מזאת, העובדה שרוב הסיפורים המזעזעים באמת הם **בודדים אך מופיעים שוב ושוב** בספרים שונים, מהווה משקל נגד תליית אסונות בעבירה בצוואה.

ח. גורמים התורמים להתרשמות של ריבוי האסונות

יש גם מקום לשקול גורמים רציונליים להסביר את התופעה או את ההתרשמות של התופעה של אסונות או גירושין שתולים בעבירה על צוואת ריה"ח.⁸⁰

1. כששם האשה כשם חמותה וכדומה, הדבר בולט לעין בבתי הדין העוסקים בגירושין, דווקא משום הרגישות לצוואה. בדורנו, **שההבדל בין שמות הצעירים לבין שמות הוריהם הוא הרבה יותר גדול** מבעבר, תופעת השמות הזהים נהפכת ליותר נדיר, **ובולטת** אף יותר. ההבלטה יוצאת הדופן תופשת את תשומת ליבם ועלולה ליצור רושם

⁷³ שו"ת חתם סופר אה"ע קטו, וקובץ תשובות כז, על פי פסחים קי, ב. אמנם, עיין מה שהרחבנו במאמרנו "מיהו 'אלעזר' המוזכר בצוואת ריה"ח מלגור ברגנסבורג", טללי אורות יא (תשס"ד), בהערה 1, שלמרות שהורה למעשה בשו"ת חתם סופר, יו"ד, קלח, שעדיף לא לחשוש לצוואת ריה"ח, בפועל שינה את שם חתנו, כי גם הוא נקרא בשם משה (להמך), עיין באגרות סופרים כה ובפתחי תשובה אה"ע ב, סק"י. שמא החת"ס בעצמו היה מבין המקפידים, או שמא הקפיד חתנו, אשתו, או בתו, או שמא הקפיד במיוחד בסעיף זה שהוזכר גם באר"י (עיין למעלה בהערה 3)?

⁷⁴ על פי ר' יעקב פראגר, אב"ד אדא, חתנו של המהר"ם שיי"ק, שהיה מבין תלמידיו המובהקים של החת"ס, מובא בהדר חסידים על צוואת ריה"ח, סעי' כג. ועיין בהערה הקודמת.

⁷⁵ שו"ת יוסף אומץ סימן לז

⁷⁶ במקום אחר, בשו"ת טוב עין יח, מעיד החיד"א "הן אמת דהרבה מהצואות (=של ריה"ח) לא נתפשטו ואינם נוהגות אצלנו".

⁷⁷ שו"ת דביר יציב, אה"ע יב. מצוין שם שהיה לחתן שם שני בנוסף לשם הפרטי שהיה זהה, ואולי מטעם זה הסתמך חמיו להתיר, למרות שכבר איתרע מזלו. עיין בהשוואת המהדורות שהזכרנו למעלה בהערה 1, בהערה 158, שקיים חשש שסעיף זה התווסף ממקור חיצוני ואינו מהצוואה המקורית.

⁷⁸ צמח צדק אה"ע קמו, מדובר שם שיש גם שם שני שאינו זהה, כסעיף נוסף להקל. ועיין למעלה בהערות 56-57 לגבי התנהגותו של הצמח צדק עצמו.

⁷⁹ לשון שו"ת שם אריה, וילנה, תרל"ג, יו"ד כז, ע' לח.

⁸⁰ מצאנו מגמה דומה, להסביר פלאים רבניים בצורה רציונלי וטבעי, גם אצל גדולי הדור, ואין בכך פסול, חלילה. עיין למשל בספרו של N. Kamenetsky, The Making of a Godol, ע' 652, שמביא בנו של הג"ר יעקב קמינצקי כמה פעמים בשם אביו שהתעקש להסביר בסברה רציונלי את שני הפלאים, אצל הגר"א ואצל ר' חיים, שמנעו מהם מלחדש ברכת כהנים בימי חול בחו"ל, (מובאים כפלאים על ידי הנצי"ב בשו"ת השיב דבר קד, ובערוך השלחן או"ח קכח, סד). כך שם, ע' 683, נדחק אביו והתפלפל בקושי להסביר מופת גדול לכאורה של הרבי מחב"ד בצורה רציונלית. התעקש האדמו"ר בצורה תמוהה ביותר לומר לר' מרדכי אברמצ'יק, תלמיד מאורוגווי, שיאריך את דרכו הביתה לנסוע בספינה (!) ולא במטוס, ולאחר מכן התברר שהמטוס שתכנן לטוס בו התרסק! עיי"ש.

- מוטעה של תדירות האחוזים בין המתגרשים. הבלטה דומה קיימת בנוגע לכל אסון שיארע אצל מי שעבר על אחת מהאזהרות, אצל ציבור המודע לצוואת ריה"ח.
2. משוואה פשוטה אומרת ששמות מצויים הם יותר מצויים! השם "שרה" אכן מצוי יותר באוכלוסייה, וממילא נמצא הרבה כלות וחמותיהן הנקראות שרה (נדגיש שרשימת שמות הנשים בציבור המסורתי-חרדי מוגבלת במיוחד). ממילא, גם אם אין הבדל באחוזים המתגרשים אצל נשים ששמותיהם "שרה", בעקבות ההימצאות הכמותית, מתקבל הרושם המוטעה שאותן שעברו על הצוואה מתגרשות לעתים קרובות.
 3. קיימת תופעה פסיכולוגית, המביאה לנטייה לבחור בן או בת – זוג הדומה לאם או לאב באופי, או אפילו בפרטים חיצוניים כגון מראה דומה או שם זהה, שאינו תמיד רצוי ועלול להביא להשוואה ו/או תחרות מתמדת (שמה זה אחד מהגורמים שהביא לאזהרה?).⁸¹ יתכן ויש כאן סיבה נוספת לריבוי הכמותי בדבר בולט, שיתכן ויגרום רושם מוטעה של תדירות האחוזים בגירושין.
 4. עם התפתחות מריבה בין הזוג, גם אם לא חששו מלכתחילה והתחנתו למרות הצוואה, סביר שבחוגים החרדים לדבר ה', המודעות לצוואה דווקא תביא אותם (או הוריהם, חבריהם או רבניהם) לתלות את הבעיה בצוואה. יתכן וזוגות כאלה יגיעו לרבנות קצת יותר מהר. אפילו אם בסופו של דבר יצליחו להביא חלק מהם לשלום-בית, ריבוי הגישות מוסיף להתרשמות (שאוילי גם נכונה!) של ריבוי הגירושין. נמצא שיתכן כאן תופעת "נבואה המגשימה את עצמה".
 5. יצוין שרושם ההצטברות של האסונות הוא "חד-סטרי". במשך הדורות המקרים רק הולכים ומצטברים ומשכנעים, גם אם היו נדירים מבחינה סטטיסטית. לא רק שהם לא נשכחים, אלא אדרבה, הם הולכים ומתפרסמים, מקהילה לקהילה. רשימה זאת רק הולכת וגדילה ואין אפשרות שהיא תלך ותקטין! בלשונו של הרב אריה בלחובר, בענייני סכנה, הרבים "חוששים אף לשיחות הזקנות".⁸² אמנם, גם לפי הרב יאיר בכרך, הנחשב בדרך כלל כ"רציונליסט", יתכן ויש בכך הצדקה!⁸³

ט. הקפדה מיוחדת בזיווגים

- לאחר שראינו שהאסונות בכל זאת השפיעו על מידת החשש לאזהרות (גם אם בעיקר על החוששים להקפיד אף יותר), הן אצל הרבנים והן אצל הציבור, מובן גם מדוע קיימת הקפדה מיוחדת בנושא השמות בזיווגים, יותר מאשר בשאר האזהרות.⁸⁴
1. רוב אנשים אינם בחברא-קדישא. על כן, האזהרות שנתקלים בהן הציבור הרחב בתדירות הגבוהה ביותר הן בנושא הזיווגים (ולא בנושא הקבורה, הנושא המרכזי השני בצוואה), וממילא ניתן לתלות בהם יותר אסונות מרוב שאר הצוואות.
 2. שמות החתן, הכלה וארבעת הוריהם הם ידועים לכל, לעומת שאר האזהרות ש"עוברים" עליהם בצנעה, וכמעט ואין סיכוי שהציבור יתלו איזה אסון בצוואה.
 3. לעומת שאר האזהרות המכוונות לרוב כלפי היחיד, בזיווגים, משתתפים גם שותפים רבים. כמובן, הדבר מכפיל בהרבה את הסיכויים לתדירות התופעה כשלא רק אצל היחיד, אלא כל אסון שיארע גם לבן/בת-זוג או לארבעת הוריהם או רוב ילדיהם, עלולים להתלות בעבירה בצוואה.

י. גילויים בבדיקת המציאות ברשימות הגירושין

1. אכן שמעתי התרשמות כללית אצל עורכי דין המתמקצעים בתחום, שישנם גירושין רבים מהמוצא כששם האשה כשל חמותה, או שם הבעל כחמיו. אמנם יש צורך בבדיקה אמפירית, הקשה לביצוע, כדי לברר את הממצאים המדויקים.⁸⁵
2. אמנם, לגבי אזהרה אחרת, כששני אחים נשואים לשתי אחיות או אח ואחות נשואים לאחות ואח, המציאות מוכיחה להפך מהאזהרה. העידה לי עו"ד שמסיבות מובנות, במקרים אלה,

⁸¹ עיין סיכום מחקרים רבים בנושא אצל A. Lazar and J. Guttman, "Adolescents' Perception of the Ideal Mate: Its Relationship to Parental Characteristics", *Adolescence*, Summer, 2004.

⁸² שו"ת שם אריה, וילנה, תרל"ג, יו"ד כז, ע"ל.

⁸³ שו"ת חוות יאיר רלד, בנושא חשש לאיסור דרכי האמורי, שיש מקום להקפיד בכל החששות שהתפשטו אצל הנשים, שמן הסתם נודע להן הדבר מניסיון.

⁸⁴ עיין למעלה בהערה 3.

⁸⁵ רשימות מרשם הנישואין שנבדקו, העלו שמתוך 378 תיקים, אצל פחות מ-3% (סה"כ 11), יש "הפיפה" בין שמות החתן או הכלה לבין שמות ההורים של בן-הזוג. אמנם, קשה יותר לבדוק את פרטי תיקי הגירושין, אך בדיקה של הרבה פחות תיקים (9) העלתה שאצל שליש מהם, היו שמות חופפים (פי עשר המספר הסביר!). ברם, בנוסף לבעייתיות הסטטיסטית של המספר הקטן של תיקי הגירושין שנבדקו, יושם אל לב שיחסי לבני גיל-המעבר הבאים להתגרש, אצל הצעירים הנרשמים לנישואין, שמותיהם שונים יותר משמות הורי בני-הזוג מהדור הקודם, דבר המקשה על הבדיקה האמפירית.

עושים בני-הזוג ומשפחותיהם כל מאמץ להגיע לשלום, ולעתים קרובות מצליחים, כדי לא לפגוע בזוג השני ובכלל מערכות המשפחתיות האחרות, שיישאו ביחסים תקינים. שתי ההתרשמויות הללו עולות בקנה אחד עם ההתרשמות של בעל הזבחי צדק שראינו.⁸⁶

סוף דבר

מצאנו שברוב ה"מעשים שהיו", מדובר על אנשים שהיו מודעים מראש לצוואה, אך בכל זאת הרשו לעצמם להקל בהסתעפות מסוימת, עד שאירעה אותו אסון. נמצא שהסיפורים משכנעים את אלה שהם על-סף המשוכנעים.

על פי זה מובנת הגישה אצל פוסקים רבים כגון הגר"מ פיינשטיין, שמצד אחד מרגישים צורך לחפש הבחנה או "אוקימתא" קלה בתור סיבה להתיר את הצוואה, אך הסיבה להיתר תמיד "תימצא".⁸⁷ הרי השואל (או חמיו...) הוא אכן על-סף החשש! אם חלילה יקרה אסון, הוא יאשים את עצמו ויתכן ויסבול מנקיפות מצפון כל חייו. אם ראינו שאותה חרדה נובעת, לעתים קרובות, מתקדים של "מעשה שהיה", ברגע שמשנים אפילו שינוי קל מפרטי התקדים, הוא כבר איננו "תקדים".

מאידך, לחוששים ביותר כמו הר"ח פלאגי, שיתלו כל אסון עתידי בצוואה, ממילא לא יועיל שינוי קטן, והם אפילו חוששים לפעמים לסניפים היוצאים מ"רוח" הצוואה. למעשה, איננו מבינים אם ו/או כיצד העבירה על הצוואה גרמה את האסון, וגם אין זה משנה. אצל החוששים, עצם הספק שיאשימו את עצמם הוא גם גורם שנלקח בחשבון. לפעמים אפילו הרבנים לא רצו לקבל אחריות שמא יקרה אסון. למשל, הר"ח פלאגי נמנע מלפסוק בשאלת התרת שידוך כששם החתן כשם חמיו גם לאחר פטירתו, או אם שמות אבות החתן והכלה זהים, בטענה ש"איני רוצה שעל פי תהיה ח"ו איזו תקלה, כיון שאין אתנו יודע סודן של דברים, ובכל מקום שנינו שב ואל תעשה עדיף".⁸⁸

מטעם זה, מובן כיצד, גם לאחר שפוסקים בשיעור קומתם של הנודע ביהודה והחתם סופר הכריעו שהצוואה היא לזרעו של ריה"ח בלבד,⁸⁹ המשיכו רבים מהעם להחמיר. אם התפשטו עדויות ותקדימים לאמיתת הסכנה, ותלו כל כך הרבה גירושין בעבירה על הצוואה, זה לא יועיל כלל להתיר מדינא. הרי גם בגמרא "עברו" על רבים מהצוואות.⁹⁰

בנוסף, צריכים לשים לב שרושם ההצטברות של האסונות הוא "חד-סטרי", שבמשך הדורות המקרים רק הולכים ומצטברים ומשכנעים. לא רק שהם לא נשכחים, אלא אדרבה, הם הולכים ומתפרסמים, מקהילה לקהילה. אף ראינו שבעדות המזרח התפשטו במיוחד שמועות האסונות שהיו, עד שלפעמים הקפידו בחומרות חסידי אשכנז הללו אפילו יותר מאחיהם האשכנזים.

⁸⁶ עי"ד ששמה שמורה עמי, המתמקצעת בענייני גירושין. עיין למעלה בהערה 34.

⁸⁷ אגרות משה אה"ע א, ד; ר"א מבוטשאטש, מילי דחסידותא כג; דרכי תשובה יו"ד קלז, סקנ"ד; עיין גם שו"ת בצל החכמה ג, טו; כף החיים, יו"ד קטז, קסב.

⁸⁸ רוח חיים, אה"ע סב, טז.

⁸⁹ למרות שמבחינה היסטורית הוכחנו אחרת, עיין במאמרנו בסיני, שהבאנו למעלה בהערה 2.

⁹⁰ עיין בהערה 4.